

УДК 376-056. 262: 376.015

НОВА ПАРАДИГМА СПЕЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Вадим КОБИЛЬЧЕНКО, Ірина ОМЕЛЬЧЕНКО, Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна; vadimvk@ukr.net, iraoemel210781@ukr.net

Встановлено, що перед психологією як наукою з особливою гостротою постають завдання методологічної рефлексії, осмислення власного парадигмального статусу. Констатовано, що останнім часом у психології отримують популярність спроби теоретико-методологічного аналізу психологічного знання, у якій обґрунтовується виділення класичного, некласичного й постнекласичного типів розвитку наукового знання. Встановлено, що останнім часом в психологічній науці починає домінувати постнекласичний стиль теоретизації, при якому не психіка, а людина стає центром, метою й цінністю психологічного пізнання. Постнекласична психологія розвиває ідеї про соціальне конструювання реальності й особливу значимість суб'єктивного досвіду. Доведено, що перехід до постнекласичної психології обумовлений прагненням до інтеграції психологічного знання. Нагромадження психологічних досліджень теоретичного й прикладного характеру привело до потреби в їхній систематизації й пошуку нових інтегративних підходів, що пояснюють вплив на людину умов середовища. Відтак, саме інтегративну парадигму можна розглядати в якості теоретичної й методологічної основи сучасної спеціальної психології.

Ключові слова: постнекласична психологія, парадигма, природничо-наукова парадигма, гуманітарна парадигма, інтегративна парадигма.

Вадим КОБИЛЬЧЕНКО, Ірина ОМЕЛЬЧЕНКО, Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколая Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України, г. Київ, Україна.

НОВАЯ ПАРАДИГМА СПЕЦИАЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИИ

Установлено, что перед психологией как наукой с особой остротой встают задачи методологической рефлексии, осмысления собственного парадигмального статуса. Констатировано, что в последнее время в психологии получают популярность попытки теоретико-методологического анализа психологического знания, в которой обосновывается выделение классического, неклассического и постнеклассического типов развития научного знания. Установлено, что в последнее время в психологической науке начинает доминировать постнеклассический стиль теоретизации, при котором не психика, а человек становится центром, целью и ценностью психологического познания. Постнеклассическая психология развивает идеи о социальном конструировании реальности и особую значимость субъективного опыта. Доказано, что переход к постнеклассической психологии обусловлен стремлением к интеграции психологического знания. Накопление психологических исследований теоретического и прикладного характера привело к необходимости в

© Кобильченко В., Омельченко І., 2020

их систематизации и поиска новых интегративных подходов, объясняющих влияние на человека условий среды. Следовательно, именно интегративную парадигму можно рассматривать в качестве теоретической и методологической основы современной специальной психологии.

Ключевые слова: постнеклассическая психология, парадигма, естественнонаучная парадигма, гуманитарная парадигма, интегративная парадигма.

Vadym KOBYLCHENKO, Iryna OMELCHENKO, Mykola Yarmachenko Institute Of Special Education And Psychology Of The National Academy Of Educational Sciences Of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

NEW PARADIGM OF SPECIAL PSYCHOLOGY

It is established that psychology as a science is faced with the task of methodological reflection, comprehension of its own paradigmatic status. It has been stated that recently attempts in theoretical and methodological analysis of psychological knowledge have become popular in psychology, which substantiates the selection of classical, non-classical and post-non-classical types of development of scientific knowledge. It has been established that the post-non-classical style of theorizing has recently begun to dominate in psychological science, in which it is not the psyche but the person that becomes the center, goal and value of psychological cognition. Post-classical psychology develops ideas about the social construction of reality and the special significance of subjective experience. It is proved that the transition to post-classical psychology is due to the desire to integrate psychological knowledge. The accumulation of psychological research of theoretical and applied nature has led to the need for their systematization and the search for new integrative approaches that explain the impact on humans of environmental conditions. Therefore, it is the integrative paradigm that can be considered as the theoretical and methodological basis of modern special psychology.

Key words: post-classical psychology, paradigm, natural science paradigm, humanitarian paradigm, integrative paradigm.

Постановка проблеми. Характеризуючи сучасний стан наукового знання в психології, дослідники звертають увагу на все більшу його диференціацію, значну кількість теоретичних і прикладних напрямків, течій і підходів; виражений «методологічний лібералізм» і «методологічний плюралізм» психологічної науки. За певних умов зростання методологічного плюралізму, як відомо, може розглядатися як симптом кризи науки.

Формулювання мети статті. Відтак, перед психологією як наукою в такій ситуації з особливою гостротою постають завдання методологічної рефлексії, осмислення власного парадигмального статусу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільш істотними проявами кризи психології, на думку В. Мазілова [8], є:

– відсутній єдиний підхід – «психологій багато, немає психології». Іде боротьба між психологією об'єктивною й суб'єктивною, поведінковою та психологією свідомості й т.д. У даний момент це найбільш яскраво виражається в протистоянні природничо-наукового й гуманістичного підходів;

– у сучасній психології існують гострі теоретичні й методологічні труднощі й протиріччя – відсутній єдиний підхід до визначення предмета й методу,

спостерігається протиставлення наукової (академічної) і практичної психології: психологічна практика, найчастіше виходить із яких завгодно теорій, але тільки не з концепцій наукової психології. Розрив між теорією й практикою в психології нині поглибився й перетворився в глибоку прірву, у першу чергу, через багаторазове збільшення масштабів психологічної практики.

В історичному процесі розвитку науки можна ясно розпізнати елементи, що обумовлюють тенденцію до абстрактності. Зрозуміти – означає знайти зв'язки, побачити одиничне як окремий випадок чого-небудь загального. Але перехід до загального завжди є переходом до абстрактного, точніше, є переходом на більш високий рівень абстрактності. Узагальнюючи, ми поєднуємо безліч різнорідних речей або процесів, абстрагуючись від безлічі їхніх особливостей, які є несуттєвими.

Такий процес відбувається у всіх науках, і перехід на усе більш високі рівні абстрагування підсилюється й розширюється. З розвитком науки роль її теоретичного компонента зростає, що, однак, не дає підстав для применшення ролі емпірії, досвіду. Процес поглиблення теоретизації виглядає завжди специфічно на кожному якісно-своєрідному етапі розвитку науки.

Останнім часом у психології отримують популярність спроби теоретико-методологічного аналізу психологічного знання, виконані з опорою на відому класифікацію типів наукової раціональності, запропоновану В. Стьопніним [12], у якій обґрунтовується виділення класичного, некласичного й постнекласичного типів (і етапів) розвитку наукового знання.

В якості критеріїв типів раціональності постають:

- особливості системної організації досліджуваних об'єктів і типів картини світу;
- особливості засобів і операцій діяльності, представлених ідеалами і нормами науки;
- особливості ціннісно-цільових орієнтацій суб'єкта діяльності й рефлексії над ними, виражені в специфіці філософсько-світоглядних основ науки.

Отже, в психологічній науці існує три стилі теоретизації: класичний, некласичний і постнекласичний стиль, який останнім часом починає домінувати. При цьому стилі теоретизації не психіка, а людина стає центром, метою й цінністю психологічного пізнання. Постнекласична психологія розвиває ідеї про соціальне конструювання реальності й особливу значимість суб'єктивного досвіду. Перехід до постнекласичної психології обумовлений прагненням до інтеграції психологічного знання.

Це, зокрема, дозволяє істотно просунути у вирішенні ряду найважливіших методологічних проблем психологічної науки, однак потребує при побудові моделі інтеграції психологічного знання парадигмального, міждисциплінарного й методичного синтезу, а також об'єднання дослідницької (теоретико-експериментальної) і практичної психології.

Насамперед, варто враховувати специфіку (характерну для постнекласичної трансформації психології) взаємодії природничо-наукової й гуманітарної парадигм.

Не зважаючи на існуючі відмінності між природничо-науковим і гуманітарним типами наукової раціональності, сучасними методологами науки підкреслюється бажаність їхньої конструктивної взаємодії при вирішенні конкретного дослідницького завдання, оскільки абсолютизація зазначених підходів, їхнє протиставлення, беззастережне прийняття або повне заперечення приводить або до істотного «урізання» об'єкта психології, або до суб'єктивізму з низькою вірогідністю отриманих даних.

Парадигма в цьому сенсі постає як теорія (або модель постановки проблем), прийнята як зразок вирішення дослідницьких завдань, один з існуючих підходів для розкриття історичної логіки формування наукових знань у тій або іншій царині.

Отже, еволюція наукового знання відбувається як формування, конкуренція й зміна парадигм. Парадигма (від грец. *paradeigma* – приклад, зразок) – система теоретичних, методологічних й аксіологічних установок, прийнятих як зразок вирішення наукових завдань, який визнається усіма членами наукового співтовариства.

Як стверджує В. Льовкін [7], якщо повернутися до принципових питань будь-якого світогляду (що є «Світ», що є «Я» й «відношення між Світом і Я»), то легко помітити, що розуміння «Світу» як головної детермінанти логічно приводить до матеріалізму; розуміння «Я», як головної детермінанти, приводить до ідеалізму. А от «відношення між Світом і Я» у якості головної детермінанти розглядається вкрай рідко, хоча дивним було б уважати, що суб'єкт і об'єкт пізнання ізольовані й не пов'язані між собою ані простором, ані часом, ані будь-якими іншими відносинами. Відношення між Світом і Я не може бути менш значущою підставою для пізнання, ніж «Світ» або «Я». Усі три об'єкти, виділені раціональним пізнанням, рівною мірою неможливі один без одного. Зокрема, як можна уявити «Світ» і «Я» без відносин між ними, або відносини самі по собі.

Таким чином, можна говорити про три парадигми, де кожна має свою основу: об'єктивну, матеріалістичну за своїм характером; суб'єктивну, ідеалістичну за своїм характером; процесуальну, дуалістичну за своїм характером парадигму. Відтак, на сьогодні одночасно існують й функціонують три основні психологічні парадигми: природничо-наукова, гуманітарна й практична.

Ми вважаємо, що усі три парадигми мають невичерпний евристичний потенціал і достатнє наукове обґрунтування, щоб використовуватись у сучасних наукових дослідженнях у галузі не тільки загальної, вікової, педагогічної чи соціальної психології, а також і в царині психології спеціальної.

Як зазначалось вище, результатом останньої кризи в психологічній науці є парадигмальний плюралізм, який усе більше нагадує методологічну невизначеність. У сучасній соціальній ситуації, ситуації виражених культуральних зрушень і соціокультурної невизначеності, спеціальна психологія відчуває виражену потребу в нових методологічних підходах, що дозволяють розвивати нові технології діагностики й соціально-психологічної реабілітації.

Значущими для розвитку спеціальної психології є досягнення психологічної науки останніх років, обумовлені усе зростаючим впливом гуманістичної парадигми на уявлення про предмет і методологію психологічних досліджень.

Якщо природничо-наукова парадигма пропонує знаходити засоби виключення суб'єкта пізнання зі структури самого одержуваного знання (вимога об'єктивності), то гуманістична парадигма орієнтує на розуміння й розвиток самої особистості, її активності.

Класична психологія, яка існує в межах природничо-наукової парадигми, займається переважно тим, що є поганим в житті людини та у її відносинах з іншими людьми. Вона як би «забула» про сильні сторони, концентруючись на людських слабостях, орієнтується переважно на те, чого людині «не вистачає». Велика увага приділяється таким явищам як «хвороби», «дистреси» і т.д.

Згідно з М. Селігманом [11], сучасна психологія за своєю сутністю стала віктимологією (від лат. *victima* – жертва). Людина розглядається в ній як принципово пасивна істота зі зниженою особистою відповідальністю й, так звану, «вивченою безпорадністю», коли вона стверджується в думці, що завжди буде жертвою інших людей або життєвих обставин.

Однак, у гуманітарній парадигмі людина не є жорстко детермінованою системою, не підкоряється суворим законам, а володіє здатністю до внутрішнього розвитку та свободою волі й виступає не рівною, не тотожною самій собі в кожен новий момент часу. Стосовно особистості людини некоректними є фінальні моделі та прогнози, побудовані на принципі детермінізму. Може йтися тільки про сценарії варіантів розвитку подій, коли в кожен момент часу людина чи суспільство реалізують одну можливість із набору потенційних.

Гуманітарна парадигма, в центрі якої перебуває людина, пропонує звернути увагу не на вивчення відхилень і захворювань психіки, а на ресурси й потенціал особистості, її позитивне функціонування. Значний внесок у розробку проблеми здорової життєдіяльності робить позитивна психологія, зосереджена на вивченні ресурсних аспектів психіки людини на відміну від орієнтації на психологічні проблеми та патології. Основними темами позитивної психології виступають щастя, оптимізм, довіра, солідарність. З погляду позитивної психології здоров'я включає в себе здатність людини отримувати задоволення від життя, створювати баланс між життєдіяльністю й зусиллями, спрямованими на досягнення психологічної стійкості, вибудовувати приємне, добре і змістовне життя.

Основна ідея позитивної психології полягає у тім, що недостатньо звільнити людину від неприємних симптомів і проблем, щоб вона відчула себе благополучною і щасливою, і що вивчення закономірностей оптимального, благополучного життя й діяльності повинне являти собою окреме поле психологічних досліджень.

Нагромадження психологічних досліджень теоретичного й прикладного характеру привело до потреби в їхній систематизації й пошуку нових інтегративних підходів, що пояснюють вплив на людину умов середовища.

Виникла необхідність у розробці нових підходів, які передбачають не стільки збільшення нових перемінних й, відповідно, наукових понять, які їх пояснюють, скільки зміни уявлень про взаємодію суб'єкта з його соціальним оточенням, середовищем, у якому відбувається його життєдіяльність.

Визнання більш тісних відносин суб'єкта й середовища має потребу в новому баченні багатьох питань і шляхів їхнього вирішення. Важливим стає не тільки загальна успішність людини з тими чи іншими психофізичними порушеннями, а і її здатність налагоджувати соціальні стосунки й максимально використовувати можливості соціуму.

Методологічні границі експериментальних досліджень, зручних для вивчення класичних психологічних категорій, таких як психічні процеси, стани, властивості, якості, здатності виявилися дещо обмеженими у вирішенні широкого кола проблем, пов'язаних з факторами, які обтяжують розвиток людини з психофізичними порушеннями.

Сутність сучасного парадигмального зрушення в психологічній науці полягає у тім, що в поле зору вчених потрапляють нові об'єкти: відкриті системи, що саморозвиваються, і сучасний стан, а також основні перспективи розвитку наукового знання і технологій найближчим часом усе частіше описують поняттям «постнекласична наука». Очевидно, що людина і її психіка можуть і повинні розглядатися в якості відкритих систем, що саморозвиваються: поділ й, тим більше, протиставлення об'єкта й суб'єкта пізнання в ряді випадків виявляється принципово неможливим.

У самому загальному визначенні, система, що саморозвивається, може бути описана як система, що сама в собі містить перспективу розвитку, самостійно обирає цілі свого розвитку й внутрішні критерії досягнення цих цілей, що передбачає можливість зміни параметрів, структури та інших характеристик системи в процесі її розвитку.

Таким чином, вимальовується оптимістична інтегративна перспектива, пов'язана з подоланням конфлікту між зазначеними вище науковими парадигмами.

Саме тому нам близька запропонована В. Козловим [6] інтегративна модель, де особистість розуміється як цілісна, складна, відкрита, багатокomпонентна система, здатна підтримувати взаємодію із середовищем; здатна до адаптації, саморозвитку й генерування нових структур і підсистем у відповідності зі сформованою життєвою ситуацією й новими умовами для існування. Як зазначає автор, протистояння парадигм може бути знято, якщо відійти від запропонованого Т. Куном [1] погляду на появу й функціонування наукових парадигм. Він пропонує інший погляд на природу парадигми, де нові парадигми не змінюють старі, а співіснують разом із ними як типові форми наукового мислення. Усі парадигми психології в їхній безперервності сучасного розвитку формують той багатомірний теоретичний, методологічний, дослідницький і психотехнічний проект, який автор визначає як інтегративну парадигму.

Стратегія інтегративної парадигми – пізнання природи людини через синтез різних традицій, підходів, логік, діагностичного й психотехнічного інструментарію, при збереженні їхньої автономії в наступному розвитку. Суть її полягає в багатомірному, багаторівневому, різновекторному аналізі, що передбачає включення в площину аналізу аспектів множинності, діалогічності, багатомірності психічного феномена.

Висновки. Таким чином, саме інтегративну парадигму ми розглядаємо в якості теоретичної й методологічної основи сучасної спеціальної психології.

Насамкінець зазначимо, що слід враховувати також міждисциплінарну орієнтацію сучасної постнекласичної науки. Потреба в отриманні системних знань про світ (включаючи знання про людину) проявляється в усе зростаючому взаємопроникненні теоретико-експериментальних репрезентацій реальності, сформованих у різних науках. Виходячи із цього, міждисциплінарна орієнтованість досліджень набуває особливого значення і для спеціальної психології, що у контексті сучасної постмодерністської культури й філософії може інтегрувати як суміжні, позапсихологічні, так і власне внутрішньопсихологічні знання.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Kuhn T.* Second Thoughts on Paradigms. The Structure of Scientific Theories. Urbana, 1974. P. 459–482.
2. *Вадим Кобильченко, Ірина Омельченко.* Спеціальна психологія : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2020. 224 с. (Серія «Альма-матер»).
3. *Кобильченко В. В.* Спеціальна психологія на сучасному історичному етапі: пошук власної наукової ідентичності. Педагогіка і психологія. 2016. №2. С. 64–70.
4. *Кобильченко В. В.* Теоретичні основи психолого-педагогічного супроводу молодших школярів з порушеннями зору: монографія. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2017. 367 с.
5. *Ковалев Г. А.* Три парадигми в психології – три стратегії психологічного впливу. Вопросы психологии. 1987. № 3. С. 41–49.
6. *Козлов В. В.* Интегративная психология: Пути духовного поиска, или освящение повседневности. М.: Психотерапия, 2007. 528 с.
7. *Левкин В. Е.* Основные парадигмы в психологии. Научный журнал «Образование и наука». Известия уральского отделения российской академии образования. Журнал теоретических и прикладных исследований. 2008. № 8(56), Ноябрь. С. 12–27.
8. *Мазилев В. А.* Методологические проблемы психологии в начале XXI века // Психологический журнал. – Т. 27. – № 1. – 2006. – С. 23–34.
9. *Омельченко И. Н.* Типы научной рациональности в общей и специальной психологии: определение, специфика, генезис. Специальная педагогика и специальная психология: современные проблемы теории, истории, методологии. История развития специальной педагогики и специальной психологии в России и за рубежом в XX-XXI в.в. Материалы шестого международного теоретико-методологического семинара. М.: ГБОУ ВПО МГПУ, 2014. С. 48–56.
10. *Омельченко І. М.* Сутнісні модулі категорії «комунікативна діяльність» у дискурсі постнекласичної психології. Психологія і особистість. 2017. № 1 (11). С. 25–40.
11. *Селигман Мартин Э. П.* Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни. М. : Издательство «София», 2006. 368 с.

12. *Степин В. С.* Теоретическое знание: Структура, история, эволюция. М.: «Прогресс-Традиция», 2000. 744 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. *Vadym Kobylchenko, Iryna Omelchenko.* (2020). Spetsialna psykholohiia : pidruchnyk. Kyiv : VTs «Akademiia». 224 s. – (Seriia «Alma-mater»). [In Ukrainian].
2. *Kobylchenko, V.V.* (2016). Spetsialna psykholohiia na suchasnomu istorychnomu etapi: poshuk vlasnoi naukovoï identychnosti. Pedahohika i psykholohiia. №2. S. 64–70. [In Ukrainian].
3. *Kobylchenko, V. V.* (2017). Teoretychni osnovy psykholoho-pedahohichnoho suprovodu molodshykh shkolariv z porushenniamy zoru. Poltava: TOV «Firma «Tekhservis». [In Ukrainian].
4. *Kovalev, G.A.* (1987). Tri paradigmy v psihologii – tri strategii psihologicheskogo vozdeystviya. Voprosy psihologii, 3. pp. 41-49. [In Russian].
5. *Kozlov, V.V.* (2007). Integrativnaja psihologija: Puti duhovnogo poiska, ili osvjaszhenie povsednevnosti. Moskva, Psihoterapija. [In Russian].
6. *Levkin, V.E.* (2008). Osnovnye paradigmy v psihologii. Nauchnyj zhurnal «Obrazovanie i nauka»,8(56). pp. 12-27. [In Russian].
7. *Mazilov, V.A.* (2006). Metodologicheskie problemy psihologii v nachale XXI veka. Psihologicheskij zhurnal. T. 27. 1, pp. 23-34. [In Russian].
8. *Omel'chenko, I. N.* (2014). Typy nauchnoj racional'nosti v obshhej i special'noj psihologii: opredelenie, specifika, genezis [Types of scientific rationality in the general and special psychology: definition, specifics, genesis]. Special'naja pedagogika i special'naja psihologija: sovremennye problemy teorii, istorii, metodologii. Istorija razvitija special'noj pedagogiki i special'noj psihologii v Rossii i za rubezhom v XX–XXI v.v. Materialy shestogo mezhdunarodnogo teoretiko-metodologicheskogo seminar. Moskva, GBOU VPO MGPU, 48–56 [In Russian].
9. *Omelchenko, I.M.* (2017). Sutnisni modusy katehorii «komunikatyvna diialnist» u dyskursi postneklasychnoi psykholohii. Psykholohiia i osobystist. № 1 (11). S. 25–40. [In Ukrainian].
10. *Seligman, Martin Je. P.* (2006). Novaja pozitivnaja psihologija: Nauchnyj vzgljad na schast'e i smysl zhizni. M. : Izdatel'stvo «Sofija». 368 s. [In Russian].
11. *Stepin, V. S.* (2000). Teoreticheskoe znanie: Struktura, istorija, jevoljucija. M.: «Progress-Tradicija». 744 s. [In Russian].